

Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δὲν ἦταν ἀπλῶς μηχανικὴ ἐνότητα καὶ τοῦτο χάρις στὸ Δελφικὸ χρησμὸ. Οἱ Ἕλληνες σιγὰ σιγὰ ἔμαθαν νὰ ὀργανώνουν τὸ χάος ἀκολουθώντας τὴ συμβουλὴ τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ σκεπτόμενοι τὸν ἑαυτὸ τους, τὶς δικές τους ἀληθινὲς ἀνάγκες καὶ ἀδιαφορώντας γιὰ ὅλες τὶς ψεύτικες ἀνάγκες. Ἔτσι ἔγιναν πάλι κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ δὲν ἔμειναν ἐπὶ πολὺ Ἐπίγονοι ὅλης τῆς Ἀνατολῆς βαρυνόμενοι μὲ τὴν κληρονομία τῆς Ὑστερα ἀπ' τὸ σκληρὸ αὐτὸν ἀγῶνα αὐξήσαν καὶ πλούτισαν τὸ θησαυρὸ πού εἶχαν κληρονομήσει, ὑπακούοντας στὸ χρησμὸ, κι ἔτσι ἔγιναν οἱ πρόγονοι καὶ τὰ πρότυπα ὅλων τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο εἶναι μιὰ ἀλληγορία γιὰ τὸν καθένα μας: πρέπει νὰ ὀργανώσῃ τὸ χάος πού ἔχει μέσα του «σκεπτόμενος μόνος του» τὶς ἀληθινὲς του ἀνάγκες. Θὰ χρειαστῇ ὅλη του τὴν τιμιότητα, ὅλη τὴν τόλμη καὶ τὴν εἰλικρίνεια τοῦ χαρακτῆρος του, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ ὥστε νὰ ἐπαναστατήσῃ κατὰ τῶν δανείων σκέψεων, τῆς δανείου μάθησης, τῆς δανείου ἐνεργείας. Καὶ τότε θ' ἀρχίσῃ νὰ καταλαβαίνει, ὅτι ὁ πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ «διακόσμηση τῆς ζωῆς» ἀπόκρυψη, δηλ. παραμόρφωση τῆς ζωῆς, γιὰ τὸ κάθε στολίδι κρύβει αὐτὸ πού στολίζει. Κι ἔτσι ἡ Ἑλληνικὴ ἰδέα, ἀντίθετη μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ, θὰ τοῦ ἀποκαλυφθῇ, ἡ ἰδέα πολιτισμοῦ μὲ νέα καὶ εὐγενικώτερη φύση, χωρὶς διάκριση ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, χωρὶς συνθήματα ἢ μεταμφιέσεις, ὡς ἐνότητα σκέψης καὶ βούλησης, ζωῆς καὶ ἐμφάνισης. Θὰ μάθῃ ἀκόμα ἀπὸ τὴ δική του πεῖρα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμειναν νικητές, ἐπειδὴ εἶχαν μεγαλύτερη δύναμη ἠθικοῦ χαρακτῆρος κι ὅτι κάθε τι πού τείνει πρὸς τὴν εἰλικρίνεια, εἶναι ἓνα βῆμα ἀκόμα πρὸς τὸν ἀληθινὸ πολιτισμὸ, ὅσο κι ἂν τυχὸν παραβλάπτῃ ἡ εἰλικρίνεια αὐτὴ τὰ ἰδανικὰ τῆς ἐκπαίδευσης, πού εἶναι σεβαστὰ γιὰ τὴν ὥρα, ἢ ἀκόμα ὅσο κι ἂν ἔχῃ τὴ δύναμη νὰ συντερίψῃ ἓνα ὀλόκληρο σύστημα διακοσμητικοῦ ἀπλῶς πολιτισμοῦ.

Η ΕΥΡΩΠΗ, ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ, Ο ΒΑΓΝΕΡ

2

Α Σ ἐξετάσουμε μιὰ ἄλλη πλευρὰ τοῦ ζητήματος: εἶναι ὄχι μόνο ὀλοφάνερο, ὅτι ὁ Γερμανικὸς πολιτισμὸς εὐρίσκεται σὲ παρακμὴ ἀλλά, δὲν λείπουν καὶ τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς του. Στὸ κάτω κάτω, κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ξοδεύῃ περισσότερα

ἀπ' ὅσα ἔχει :— τοῦτο ἀληθεύει γιὰ τὰ ἄτομα, ἀληθεύει καὶ γιὰ τὰ ἔθνη. Ἄν ξοδεύης τὴ ρώμη σου γιὰ ν' ἀποκτήσης δύναμη, εἴτε στὴν πολιτικὴν σὲ εὐρεία κλίμακα, εἴτε στὰ οἰκονομικά, εἴτε στὸ παγκόσμιον ἐμπόριον, ἢ στὸν κοινοβουλευτισμὸν, ἢ σὲ στρατιωτικὰ συμφέροντα — ἂν σκορπᾷς τὸ λίγο λογικόν, τὴ λίγη σοβαρότητα ἢ τὴ θέληση καὶ τὴν αὐτοκυριαρχία, πού ἀποτελεῖ τὸ φυσικόν σου, ἂν τὰ σκορπᾷς κατὰ ἓνα ἰδιαίτερον τρόπον, δὲν μπορεῖς νὰ τὰ σκορπᾷς καὶ κατὰ ἓναν ἄλλον. Πολιτισμὸς καὶ κράτος— ἄς μὴν ἀπατάται σ' αὐτὸ κανένας— εἶναι ἀνταγωνιστές : Τὸ «Κράτος πολιτισμοῦ» εἶναι ἀπλῶς νεώτερη ἰδέα. Τὸ ἓνα ζῆ ἀπὸ τὸ ἄλλο, τὸ ἓνα ἀκμάζει εἰς βάρος τοῦ ἄλλου. Ὅλες οἱ μεγάλες περιόδου πολιτισμοῦ ὑπῆρξαν περίοδοι πολιτικῆς παρακμῆς· ὅ,τι εἶναι μεγάλο ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ πολιτισμοῦ, ἦταν πάντοτε μὴ πολιτικόν— μάλιστα ἀντιπολιτικόν. Τοῦ Goethe ἡ καρδιὰ ἀνοιξε, ὅταν φάνηκε ὁ Ναπολέων— ἔκλεισε μὲ τὴ σκέψη «τῶν Ἀπελευθερωτικῶν Πολέμων». Τῇ στιγμῇ ἀκριβῶς πού ἡ Γερμανία παρουσιάζεται ὡς μεγάλη δύναμη στὴ διεθνῆ πολιτικὴν, ἡ Γαλλία ἀπόχτησε νέα σπουδαιότητα στὸ διεθνῆ πολιτισμὸν. Ἀκόμα καὶ τούτῃ τῇ στιγμῇ μέγα μέρος πνευματικῆς σοβαρότητας καὶ πάθους μενανάστευσε στὸ Παρίσι· τὸ ζήτημα παραδείγματος χάριν τῆς ἀπαισιοδοξίας καὶ τὸ ζήτημα Wagner· στὴ Γαλλία ὅλα σχεδὸν τὰ ψυχολογικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ζητήματα ἐξετάζονται μὲ ἀσυγκρίτως περισσότερὴ λεπτότητα καὶ βαθύνοια παρὰ στὴ Γερμανία— οἱ Γερμανοὶ εἶναι μάλιστα ἀνίκανοι γιὰ τέτοιου εἴδους σοβαρότητα. Στὴν ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἡ ἐμφάνισις τῆς Αὐτοκρατορίας σημαίνει πρῶτα ἀπὸ ὅλα μετατόπισις τοῦ κέντρου τοῦ βάρους. Παντοῦ ἤδη τὸ ἀντιλαμβάνονται αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι : σὲ πράγματα πού ἔχουν οὐσιώδη σημασία—κι αὐτὰ στὸ κάτω κάτω ἀποτελοῦν τὸν πολιτισμὸν— οἱ Γερμανοὶ δὲν ὑπολογίζονται πιά. Σᾶς ἐρωτῶ, μπορεῖτε νὰ μοῦ δείξετε ἓνα καὶ μόνον ἄνθρωπον μεγαλοφυῆ, πού νὰ μπορῆς νὰ τὸν παραβάλης μὲ ἄλλους Εὐρωπαίους στοχαστὲς σὰν τὸ δικόν σας τὸ Goethe, σὰν τὸν Hegel σας, σὰν τὸν Heinrich Heine καὶ σὰν τὸν Schopenhauer ; Τὸ γεγινός, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον οὔτε ἓνας Γερμανὸς φιλόσοφος ἀξίος λόγου, μᾶς ἐπιτείνει τὴν ἀπορία.

Μίλησα γιὰ τὴ Γερμανικὴ διάνοησις. Εἶπα, ὅτι γίνεται ὄλοκαὶ ἔπιπερο ἀξέστη καὶ ρηχὴ. Φτάνει αὐτό ; Νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, κάτι πολὺ διαφορετικὸ μὲ τρομάζει καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ

σταθερή παρακμή τῆς Γερμανικῆς σοβαρότητας, τοῦ Γερμανικοῦ βάθους καὶ τοῦ Γερμανικοῦ πάθους στὰ πνευματικὰ ζητήματα. Ὅχι μόνο ἡ διάνοηση, ἀλλὰ καὶ τὸ πάθος ἔπαθε μεταβολή. Πότε πότε ἔρχομαι σ' ἐπαφή μὲ Γερμανικὰ πανεπιστήμια· τί ἄλλοκοτη ἀτμόσφαιρα ἐπικρατεῖ στους λογίους των! τί στεριότητα! καὶ τί αὐτάρεσκη καὶ χλιαρὴ διάνοηση! Ὅποιος μου παρουσιάσῃ τὴ Γερμανικὴ ἐπιστήμη ὡς ἐπιχείρημα ἐναντίον μου, ἀποδείχνει, ὅτι παρανόησε τελείως, τί θέλω νὰ εἰπῶ, ἐνῶ αὐτὸ εἶναι ἐπίσης ἀπόδειξη, ὅτι δὲ διάβασε οὔτε μιὰ λέξη ἀπ' τὰ συγγράμματά μου. Ἐπὶ δέκα ἑπτὰ χρόνια τίποτα ἄλλο δὲν ἔκανα, παρὰ νὰ ἐκθέτω τὴν ἀντιπνευματικὴν ἐπίδραση τῶν νεωτέρων μας σπουδῶν. Ἡ βαρεῖα δουλεία, στὴν ὁποία εἶναι καταδικασμένο σήμερα κάθε ἄτομο ἀπὸ τὴν τεράστια ἔκταση πού πῆραν οἱ ἐπιστήμες, εἶναι ὁ κύριος λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖον φύσεις τελειότερες, πλουσιώτερες καὶ βαθύτερες δὲν μποροῦν νὰ βροῦν ἐκπαίδευση ἢ δασκάλους κατάλληλους γι' αὐτές. Τίποτε δὲν εἶναι ἐπιβλαβέστερο στὴν ἐποχὴ μας ἀπὸ τοὺς περιττοὺς σοβαροφανεῖς ἀργόσχολους καὶ ἀπὸ τὰ κομματιασμένα ἀνθρώπινα ὄντα· τὰ πανεπιστήμιά μας εἶναι τὰ πραγματικὰ ἀκούσια σωφρονιστήρια, γιὰ νὰ μαραίνουν τὰ ἐνστικτα τῆς διάνοησης. Κι ὁλόκληρος ἡ Εὐρώπη ἀρχίζει νὰ τὸ καταλαβαίνει—ἄς μὴν ἀπατάται κανένας ἀπὸ τὴν πολιτικὴν εὐρείας κλίμακος. Ἡ Γερμανία γίνεται ὄλο καὶ περισσότερο ἢ ξηροκαμπία τῆς Εὐρώπης. Ψάχνω ἀκόμα νὰ βρῶ ἓνα Γερμανό, μὲ τὸν ὁποῖον νὰ μπορῶ νὰ σοβαρολογῶ κατὰ τὸ δικό μου τρόπο. Καὶ πόσο περισσότερο ψάχνω νὰ βρῶ ἓναν, μὲ τὸν ὁποῖον νὰ μπορῶ νὰ εἶμαι εὐθύμος.—Τὸ Λυκόφως τῶν Εἰδώλων: ποιὸς ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς σήμερα νὰ καταλάβῃ τὸ εἶδος τῆς σοβαρότητας μὲ τὴν ὁποία ἓνας φιλόσοφος ξανασαίνει ἀπ' τὸ ἔργο του! Ἐκεῖνο πού καταλαβαίνουν λιγώτερο ἀπὸ κάθε ἄλλο οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ἡ εὐθυμία μας.

Ὁ GOETHE.—Ὅχι ἀπλῶς Γερμανικό, ἀλλὰ Εὐρωπαϊκὸ γεγονός: μιὰ μεγαλόπρεπη προσπάθεια νὰ ὑποτάξῃ τὸ δέκατο ὄγδοον αἰῶνα μὲ τὴν ἐπιστροφή πρὸς τὴ φύση, μὲ τὴν ἀνοδο πρὸς τὴ φυσικότητα τῆς Ἀναγέννησης, ἓνα εἶδος αὐτοκατάκτησης τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ.—Ἐφερε στὰ στήθη του τὰ ἰσχυρότερα ἐνστικτα τοῦ αἰῶνα: τὴν εὐαισθησία του, τὴν ἄκρα λατρεία τῆς φύσης, τὸ ἀντιϊστορικό, ἰδεαλιστικό, φανταστικό, ἐπαναστατικὸ πνεῦμα του, (τὸ τελευταῖο εἶναι μόνο μιὰ μορφή τοῦ μὴ πραγματικοῦ).

Προσέλαβε στην υπηρεσία του, τις φυσικές επιστήμες, καθώς και τὸ Σπίνοζα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὴ δράση. Διέγραψε γύρω του πλήθος αὐστηρὰ καθωρισμένους ὀρίζοντες· ἀντὶ ν' ἀπελευθερωθῆ ἀπ' τὴ ζωὴ, βούτηξε ἴσια μέσα· δὲν ὑποχώρησε· ἐπῆρε στοὺς ὤμους του καὶ στὴν καρδιά του, ὅσο περισσότερα μποροῦσε. Ἐκεῖνο ποὺ λαχταροῦσε, ἦταν τὸ καθολικό· ἦταν ἀντίθετος πρὸς τὴ διάσπαση τοῦ λογικοῦ, τῶν αἰσθήσεων, τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς θέλησης, (ὅπως τὸ διακήρυττε μὲ τὴν πιὸ ἀντιπαθητικὴ σχολαστικότητά ὁ Kant, ὁ ἀντίποδας τοῦ Goethe)· ἐπειθάρχησε τὸν ἑαυτό του καὶ ἔγινε ἁρμονικὸ σύνολο, ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕ τὸν ἑαυτό του. Ὁ Goethe μέσα στὸν αἰῶνα τῶν μὴ ρεαλιστικῶν συναισθημάτων ἦταν πεπεισμένος ρεαλιστής: ἔλεγε ναὶ σὲ κάθε τι ποὺ τοῦ ἔμοιαζε ὡς πρὸς τοῦτο—δὲν ὑπῆρξε στὴ ζωὴ του μεγαλύτερο γεγονός ἀπὸ τὸ ENS REALISSIMUM, ποὺ ἐπονομάζεται Ναπολέον. Ὁ Goethe φανταζόταν ἕναν ἰσχυρό, ἄκρως πολιτισμένον ἄνθρωπο, ἐπιδέξιον σὲ κάθε σωματικὴ δεξιότητα, ἱκανὸν νὰ συγκρατῆ τὸν ἑαυτό του, ποὺ νὰ ἔχη τὸ αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ ἔτσι φτειαγμένο, ὥστε νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ριψοκινδυνεύσῃ τὴν πλήρη ἀπόλαυση τῆς φύσης σὲ ὅλη της τὴν πλούσια ἀφθονία καὶ νὰ εἶναι ἄρκετὰ ἰσχυρὸς γι' αὐτὴ τὴν ἐλευθερία· ἄνθρωπο ἀνεξίθρησκο ὄχι ἀπὸ ἀδυναμία, ἀλλὰ ἀπὸ ρώμη, διότι ξαίρει πῶς νὰ στρέψῃ πρὸς ὄφελός του κάτι ποὺ θὰ συνέτριβε τὸ μέτριον ἄνθρωπο: ἄνθρωπο στὸν ὁποῖον τίποτε πλέον δὲν ἀπαγορεύεται, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀδυναμία, εἴτε ὡς ἐλάττωμα, εἴτε ὡς ἀρετὴ. Ἐνα τέτοιο πνεῦμα, ΓΙΝΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ, ἐμφανίζεται στὴ μέση τοῦ σύμπαντος μὲ τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς θαρραλέας μοιρολατρείας· πιστεύει, ὅτι μόνο τὸ ἀτομικὸ εἶναι κακὸ καὶ ὅτι τὸ σύμπαν ὡς ὅλον δικαιολογεῖται καὶ καταφάσκεται—ΔΕΝ ΑΡΝΕΙΤΑΙ ΠΛΕΟΝ... Τέτοια ὁμως πίστη εἶναι ἢ ὑψηλότερα τῶν πίστεων: τὴν ἐβάφτισα μὲ τὸ ὄνομα Διόνυσος.

Ἐμεῖς «οἱ καλοὶ Εὐρωπαῖοι», ἔχουμε καὶ ἔμεῖς στιγμές, ποὺ βρισκόμαστε σὲ ἐξάψεις πατριωτισμοῦ, ποὺ ξαναγυρίζουμε ὀρμητικοὶ σὲ παλιὰς ἀγάπες καὶ στενὰς ἀντιλήψεις—πρὸ ὀλίγου ἔφερα ἕνα τέτοιο παράδειγμα—ἔχουμε στιγμὲς ἐθνικῆς παραφορᾶς, πατριωτικῆς ἀγωνίας καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη ἀφθονῶν παλαιῶν συναισθημάτων. Πνεύματα νωθρότερα ἀπὸ μᾶς, αὐτὸ ποὺ μέσα σὲ μᾶς δουλεύει ὥρες μόνο καὶ τελειώνει σὲ ὥρες, ἐκεῖνα

χρειάζονται πολὺν καιρὸ νὰ γλυτώσουν ἀπ' αὐτό: μερικὰ μισὴ χρονιά, ἄλλα τὴ μισὴ τους ζωὴ ἀνάλογα μὲ τὴν ταχύτητα καὶ τὴ δύναμη, μὲ τὴν ὁποία χωνεύουν καὶ «ἐναλλάσσουν τὴν ὕλη τους». Κι ἀλήθεια φαντάζομαι φυλὲς νωχελεῖς καὶ διστακτικές, πού καὶ μέσα στὴν Εὐρώπη μας πού κινεῖται ταχέως, θὰ χρειαζόταν μισὸν αἰῶνα, ὡς πού νὰ γιαντρευτοῦν ἀπὸ τέτοιες ἀταβιστικές προσβολές πατριωτισμοῦ καὶ ἀφοσίωσης στὸ ἔδαφος καὶ νὰ ῥθοῦν πάλι στὰ λογικά τους, δηλ. στὸν «καλὸ Εὐρωπαϊσμό». Κι ἐνῶ μελετοῦσα αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενον, συνέβη νὰ γίνω αὐτήκοος μάρτυς κάποιας συνομιλίας δύο γηραιῶν πατριωτῶν— ἦταν προφανῶς κι οἱ δύο τους βαρήκοι κι ἐπομένως μιλοῦσαν καὶ δυνατώτερα. «Αὐτὸς κατέχει τόση φιλοσοφία, ξαίρει τόση φιλοσοφία, ὅση ἓνας χωρικός ἢ ἓνας φοιτητὴς τῆς κακῆς ὥρας», ἔλεγε ὁ ἓνας— «εἶναι ἀκόμα ἀθῶος. Μὰ αὐτὸ τί σημασία ἔχει σήμερα! Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν μαζῶν: αὐτοί, μπρὸς σὲ κάθε μαζικό, πέφτουν στὰ γόνατα. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν ΠΟΛΙΤΙΚΗ. Ἐνας πολιτικός, πού χτίζει γι' αὐτοὺς ἓνα Νέο Πύργο Βαβέλ, ἓνα τέρας αὐτοκρατορίας καὶ δύναμης, τὸν ὀνομάζουν «μέγαν»—τί κι ἂν ἐμεῖς οἱ φρονιμώτεροι καὶ συντηρητικώτεροι δὲν παραιτούμαστε ἀπ' τὴν παλιὰ πίστη, ὅτι μόνο ἡ μεγάλη σκέψη εἶναι, πού δίνει μεγαλεῖο σὲ κάθε πράξη, ἢ σὲ μιὰ ὑπόθεση. Ἄς ὑποθέσουμε, ὅτι ἓνας πολιτικός φέρνει τὸ λαό του στὴ θέση, ὥστε νὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι ἀπὸ τώρα καὶ πέρα νὰ κάνουν «ὑψηλὴ πολιτικὴ», γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἶναι καθόλου προικισμένοι, οὔτε παρασκευασμένοι, εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀναγκαστοῦν νὰ θυσιάσουν τὶς παλαιές τους καλὲς ἀρετές ἀπὸ ἀγάπη πρὸς μιὰ νέα καὶ ἀμφίβολη μετριότητα—ἄς ὑποθέσουμε, ὅτι ἓνας πολιτικός καταδικάζει γενικὰ τὸ λαό του «νὰ κἀνη πολιτικὴ», ἐνῶ ὡς τώρα εἶχαν κάτι καλύτερο νὰ κάνουν καὶ νὰ σκέπτονται, ἐνῶ στὰ βάθη τῆς ψυχῆς τους δὲν κατώρθωσαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ κάποια φρόνιμη ἀηδία πρὸς τὴν ἀνησυχία, τὴν κενότητα καὶ τοὺς θορυβώδεις διαπληκτισμοὺς τῶν Ἐθνῶν πού κάνουν κυρίως πολιτικὴ—ἄς ὑποθέσουμε, ὅτι ἓνας τέτοιος πολιτικός ξυπνάει τὰ κοιμισμένα πάθη καὶ τὴν ἀπληστία τοῦ λαοῦ του, ὅτι θεωρεῖ ὡς στίγμα τὴν πρώτη τους δυσπιστία καὶ τὴν ἡδονικὴ τους ἀδιαφορία, ὅτι θεωρεῖ ὡς προσβολὴ τὸν ἔξωτισμό τους καὶ τὴν κρυφὴ τους στασιμότητα, ὅτι περιφρονεῖ τὶς πρὸ ριζοσπαστικές τους τάσεις, καὶ ὅτι ἀναταράζει τὴ συνείδησή τους, ὅτι στενεύει τὸ

μυαλό τους, ὅτι κάνει τὶς βλέψεις τους «ἔθνικιστικές».—Τί! ὁ πολιτικός πὺν θὰ τὰ ἔκανε ὅλα αὐτά, τὰ ὅποια ὁ λαός του θὰ τὰ πληρώσει μὲ ὅλο τὸ μέλλον του, εἰάν θὰ ἔχη μέλλον, ἕνας τέτοιος πολιτικός θὰ εἶναι μέγας, ἔ;—«Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία»! ἀπάντησε ζωηρὰ ὁ ἄλλος γηραιὸς πατριώτης· «ἀλλοιώτικα ΔΕ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ νὰ τὸ κάνει! Εἶναι βέβαια τρέλλα νὰ θέλη ἕνα παρόμοιο πράγμα! Ἀλλὰ ἴσως κάθε τι μεγάλο, σὴν ἀρχὴ ἦταν καὶ κείνο τρέλλα!»— «Κακὴ χρῆση λέξεων!» φώναξε ἀντιλέγοντας ὁ συνομιλητής—«δυνατός! δυνατός! Δυνατός καὶ τρελλός! ΟΧΙ μέγας!». Οἱ γέροι εἶχαν ἀνάψει καθὼς κραύγαζαν τὶς «ἀλήθειες» τους ὁ ἕνας κατὰ πρόσωπον τοῦ ἄλλου. Ἐγὼ ὁμῶς, εὐχαριστημένος ἀπὸ μακρὰ, σκεπτόμουν, πόσο γρήγορα ἕνας δυνατώτερος μπορεῖ νὰ γίνῃ κύριος τοῦ δυνατοῦ· κι ἀκόμα, ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἰσορροπία γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐπιπολαιότητα ἑνὸς ἔθνους,—δηλαδή ὅτι ἕνα ἄλλο γίνεται πὺν βαθυστόχαστο

Εἴτε «πολιτισμὸ» τὸ ὀνομάζουμε, εἴτε «οὐμανισμὸ», εἴτε «πρόοδος», αὐτὸ πὺν διακρίνει τὸν Εὐρωπαῖο, εἴτε τὸ ὀνομάζουμε ἀπλῶς χωρὶς ἔπαινο ἢ μομφὴ μὲ τὸ πολιτικὸ σύμβολο: «δημοκρατικὴ» κίνηση τῆς Εὐρώπης, πίσω ἀπ' τὸ ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ προπέτασμα, πὺν ὑποδηλώνουν τέτοια σύμβολα, τελεῖται μιὰ τεράστια φυσιολογικὴ διεργασία, πὺν ὅλο καὶ ἀπλώνει: εἶναι ἡ ἀφομοίωση τῶν Εὐρωπαϊῶν· ὅσο πᾶν κι ἀπομακρύνονται περισσότερο ἀπ' τὴν κατάστασι, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ζοῦσαν κλιματολογικὰ καὶ κληρονομικὰ ἑνωμένες φυλές· ὅσο πᾶν καὶ γίνονται περισσότερο ἀνεξάρτητοι ἀπὸ κάθε ὀρισμένο MILIEU, πὺν μέσα σ' αὐτὸ ἐπὶ αἰῶνες εἶχαν ζυμωθῆ καὶ στὸ σῶμα καὶ σὴν ψυχὴ·—προβάλλει δηλαδή σιγὰ σιγὰ κάποιος ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΟΣ καὶ νομαδικὸς τύπος ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος κατὰ τὴν ἔκφρασι τῆς φυσιολογίας κατέχει τεράστια τέχνη καὶ δύναμη προσαρμογῆς ὡς τυπικὸ διακριτικὸ του. Ἡ πορεία αὐτὴ τοῦ ΕΞΕΛΙΣΣΟΜΕΝΟΥ ΕΥΡΩΠΑΙΟΥ, πὺν τὸ ρυθμὸ της μπορεῖ νὰ τὸν ἐπιβραδύνουν μεγάλες ὑποτροπές, πὺν μ' αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς ἴσως γίνουν σφοδρότερες καὶ βαθύτερες—σ' αὐτὸ συντελεῖ ἡ μαινομένη θύελλα καὶ ἔξαψη τοῦ «ἔθνικοῦ αἰσθήματος», ὅπως καὶ ὁ ἀναρχισμὸς πὺν ἀρχίζει νὰ φαίνεται σήμερον—ἡ πορεία αὐτὴ θὰ καταλήξῃ ἴσως σὲ ἀποτελέσματα, πὺν δὲν τὰ ὑπολόγιζαν καθόλου οἱ ἀφελεῖς προπαγανδιστὲς καὶ ὑμνητὲς του, οἱ ἀπόστολοι τῶν «νεωτέρων ἰδεῶν»! Οἱ ἴδιοι νέοι ὄροι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους

Μάνν: Ὁ Νίτος

θά ἰσοπεδωθοῦν καὶ θά γίνουν γενικὰ μέτριοι οἱ ἄνθρωποι—
 χρήσιμα, ἐργατικά, ἐξυπηρετικά καὶ ἐξυπνα ἀγελαῖα ὄντα—οἱ ὅ-
 ροι αὐτοὶ εἶναι πάρα πολὺ πρόσφοροι, νὰ γεννήσουν ἐξαιρετικά
 πρόσωπα μὲ ἐπικινδυνότατα καὶ ἔλκυστικώτατα προτερήματα.
 Ἐνῶ δηλαδή ἡ ἱκανότητα προσαρμογῆς, ἡ ὁποία κάθε μέρα γί-
 νεται ὑπὸ ἄλλους ὄρους καὶ μὲ κάθε γενεά, σχεδὸν μὲ κάθε δε-
 καετία ξαναρχίζει τὸ ἔργο της, καθιστᾷ ἀδύνατη τὴ ΔΥΝΑΜΗ
 τοῦ τύπου· ἐνῶ ἡ συνολικὴ ἐντύπωση ἀπὸ τέτοιους μέλλοντες
 Εὐρωπαίους θά εἶναι ἴσως ἡ ἐντύπωση πολυάριθμων, φλύαρων,
 ἀδυνατοῦ θέλησης, βολικῶν ἐργατῶν, πού ΧΡΕΙΑΖΟΝΤΑΙ
 κάποιον ἀφέντη, ἀρχηγό, ὅπως χρειάζονται καὶ τὸ καθη-
 μερινό τους ψωμί· ἐνῶ ἐπομένως ἡ ἐπικράτηση τῆς δημοκρα-
 τίας στὴν Εὐρώπη θά τείνη νὰ παραγάγῃ ἕναν τύπο ἑτοιμο γιὰ
 ΔΟΥΛΕΙΑ ὑπὸ τὴ λεπτότατη ἔννοια τῆς λέξης: ὁ δυνατὸς ἄν-
 θρῶπος κατ' ἀνάγκην, σὲ ἀτομικὲς καὶ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις,
 θά γίνῃ δυνατώτερος καὶ πλουσιώτερος, ἀπ' ὅ,τι ἴσως ὑπῆρξε
 ποτὲ ὡς τώρα, διότι θά τοῦ λείπουν οἱ προκαταλήψεις τῆς μόρ-
 φωσῆς του, διότι θά ἔχη ἀπέραντη ποικιλία πείρας, τέχνης καὶ
 ὑποκρισίας. Θέλω νὰ εἰπῶ, ὅτι ἡ δημοκρατοποίηση τῆς Εὐ-
 ρώπης εἶναι ταυτοχρόνως ἀκούσια προετοιμασία νὰ παράγῃ
 τυράννους καὶ παίρνω τὴ λέξη μὲ ὅλες της τὶς σημασίες, ἀκό-
 μα καὶ μὲ τὴν πιὸ πνευματικὴν.

Ἡ Γερμανικὴ ψυχὴ εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα πολλαπλή, πολυ-
 ποίκιλη ἀπὸ καταγωγῆς, πολυσύνθετη, καμωμένη ἀπὸ ἐπάλλη-
 λα στρώματα ὄχι ἀτόφια, καὶ τοῦτο ἐξ αἰτίας τῆς καταγωγῆς
 της. Ἐνας Γερμανός, πού θά τολμοῦσε νὰ εἰπῆ: «Ἀλίμονο!
 δυὸ ψυχὲς ἔχω μέσα στὸ στήθος μου», δὲν θά μάντευε τὴν ἀλή-
 θεια, ἢ καλύτερα θά ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπ' τὴν ἀλήθεια, ὡς
 πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ψυχῶν. Ἐπειδὴ εἶναι λαός, πού ἀποτε-
 λέσθηκε ἀπὸ φοβερὴ ἀνάμιξη καὶ συμφυρμὸ φυλῶν, ἴσως μάλι-
 στα ἀπὸ ὑπεροχὴ τοῦ προ—Ἀρειανοῦ στοιχείου, ἐπειδὴ ἦταν
 «λαὸς τοῦ κέντρου» ὑπὸ κάθε ἔννοια τῆς λέξης, οἱ Γερμανοὶ
 εἶναι πιὸ ἀκατάληπτοι, πιὸ πλατεῖς, πιὸ ἀντιφατικοί, πιὸ ἄγνω-
 στοι, πιὸ ἀνυπολόγιστοι, πιὸ περίεργοι καὶ μάλιστα πιὸ τρομα-
 κτικοὶ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἄλλοι λαοὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους:—δὲν ἐπι-
 δέχονται ὀρισμὸ, καὶ γι' αὐτὸ καὶ μόνο τὸ λόγο τοὺς πιάνει
 ἀπελπισία τοὺς Γάλλους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν Γερμανῶν,

ὅτι τὸ ἐρώτημα: «Τί εἶναι ὁ Γερμανός»; ποτὲ δὲν ἀπολείπει ἀπ' αὐτούς.

* *

Τὶ ὀφείλει ἡ Εὐρώπη στοὺς Ἑβραίους; Πολλά, καὶ καλὰ καὶ κακὰ καὶ πάνω ἀπ' ὅλα κάτι, πού εἶναι ἄριστο μαζί καὶ χείριστο: τὸ μεγάλο στυλ τῆς ἠθικότητος, τὸ τρομακτικὸ μεγαλεῖο τῶν ἀπείρων γνώσεων, τῶν ἀπείρων ἐκδοχῶν, ὁλόκληρο τὸ Ρωμαντισμὸ καὶ τὸ ὕψος τῆς ἠθικῆς ἀμφιβολίας κι' ἐπομένως ἀκριβῶς τὸ ἐλκυστικώτερο, τὸ δελεαστικώτερο, τὸ ἐξοχώτερο στοιχεῖο εἰς ἰριδισμοὺς καὶ θέλγητρα, στὸ ἀντιφέγγισμα τῶν ὀπείων λαμποκοπάει σήμερα ὁ οὐρανὸς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ὁ βραδυνὸς οὐρανὸς—στὶς τελευταῖες του ἰσως ἀναλαμπές. Γι' αὐτὸ ἡμεῖς οἱ καλλιτέχνες μεταξὺ τῶν θεατῶν καὶ τῶν φιλοσόφων, εἴμαστε εὐγνώμονες πρὸς τοὺς Ἑβραίους.

* *

Τέλος ἄς μὴν τὸ λησμονοῦμε, οἱ Ἄγγλοι μὲ τὴ βαθειὰ τους μετριότητα ἐπέφεραν κι' ἄλλη μιὰ φορὰ πρὶν γενικὴν κατάπτωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς εὐφυΐας. Αὐτὸ πού ὀνομάζουν «νέες ἰδέες», ἢ «ἰδέες τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα», ἢ «Γαλλικὲς ἰδέες»—αὐτὸ ἐπομένως, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ξεσηκώθηκε τὸ Γερμανικὸ πνεῦμα μὲ βαθύτατη ἀηδία—εἶναι Ἀγγλικῆς καταγωγῆς, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Οἱ Γάλλοι ἦταν ἀπλῶς οἱ μιμητὲς καὶ ἠθοποιοὶ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἦταν οἱ καλύτεροὶ στρατιῶτες των, καὶ ἐπίσης, ἀλίμονο! τὰ πρῶτα καὶ κύρια θύματά των. Διότι ἕνεκα τῆς καταραμένης Ἀγγλομανίας τῶν «νεωτέρων ἰδεῶν», ἡ AME FRANÇAISE κατάντησε νὰ γίνῃ ἄσαρκη καὶ ἰσχνή, τόσο πού σήμερα ἀναλογίζεται κανένας τὸ δέκατον ἔκτο καὶ τὸ δέκατον ἑβδόμο αἰῶνα της, τὴ βαθειὰ της, τὴν ἔντονη δύναμη, τὴν ἐξαιρετικὴν ἐφευρετικότητά της καὶ κοντεύει νὰ μὴν τὸ πιστεύῃ. Πρέπει ὅμως κανένας νὰ δέχεται τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτῆ τῆς ἱστορικῆς δικαιοσύνης, νὰ τὴν κρατῇ μὲ τὰ δόντια καὶ νὰ τὴν ὑπερασπίζῃ κατὰ τῶν σημερινῶν προλήψεων: ἡ Εὐρωπαϊκὴ NOBLESSE—αἰσθημάτων, καλαισθησίας, τρόπων, παίρνοντας τὴ

λέξη εἰς τὴν ἀπὸ κάθε ἄποψη ὑψηλὴ τῆς σημασίας—εἶναι ἔργο καὶ ἐφεύρεση τῆς Γαλλίας· ἡ σημερινὴ χαμέρπεια, ὁ ἐκχυδαϊσμός τῶν νεωτέρων ἰδεῶν—εἶναι ἔργο καὶ ἐφεύρεση τῆς Αγγλίας.

Ἄκόμα καὶ σήμερον ἡ Γαλλία εἶναι ἡ ἕδρα τοῦ πιὸ πνευματικοῦ καὶ πιὸ λεπτοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης, εἶναι ἀκόμα ἡ ἄνωτάτη σχολὴ τῆς καλαισθησίας· μόνο πού πρέπει νὰ ξαίρη κανένας, πῶς νὰ βρῆ αὐτὴ «τὴ Γαλλία τῆς καλαισθησίας». Ὅποιος ἀνῆκει σ' αὐτὴ, μένει κρυμμένος:—μπορεῖ νὰ εἶναι λίγοι αὐτοί, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆ καὶ εἶναι ἐνσωματωμένη, ἐκτὸς τούτου εἶναι ἴσως ἄνθρωποι, πού δὲ στέκουν σὲ πολὺ γερὰ πόδια, ἐν μέρει μοιρολάτρες, κατσουφιασμένοι, ἄρρωστοι, ἐν μέρει πρόσωπα ὑπερβολικὰ αὐτάρεσκα, ὑπερβολικὰ καλλιεργημένα, πού ἔχουν τὴ φιλοδοξία νὰ κρύβωνται. Ὅλοι ἔχουν κάτι κοινόν: κρατοῦν τ' αὐτιά τους κλειστὰ πρὸς στὴ φρενητιώδη τρέλλα καὶ τὸν πομπώδη θόρυβο τῶν δημοκρατῶν ROURGEOIS. Πράγματι σήμερον κυλιέται σὶδὸ προσκῆνιο μιὰ Γαλλία ξεμωραμένη καὶ ἀποκτηνωμένη—ἰώρα τελευταῖα παρουσίασε ἀληθινὸ ὄργιο κακοῦ γούστου καὶ ταυτοχρόνως αὐτοθαυμασμοῦ στὴν κηδεῖα τοῦ Victor Hugo. Ἔχουν ἐπίσης καὶ κάτι ἄλλο κοινὸ ἀκόμα: τὴν καλὴ θέληση νὰ ἀντιστέκωνται στὸν πνευματικὸ ἐκγερμανισμό—καὶ κάποια ἀκόμα μεγαλύτερη ἀνικανότητα νὰ τὸ κάμουν! Στὴ Γαλλία αὐτὴ τοῦ πνεύματος, πού εἶναι καὶ ἡ Γαλλία τῆς ἀπαισιοδοξίας, ὁ Schopenhauer ἔγινε πιὸ δικός τους καὶ πιὸ αὐτόχθων, παρ' ὅ,τι πότε ὑπῆρξε μέσα στὴ Γερμανία· γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω τὸν Heinrich Heine πού ἔχει μετεμψυχωθῆ στὸς πιὸ καλλιεργημένους καὶ εὐαίσθητους λυρικοὺς τοῦ Παρισιοῦ· ἢ τὸν Hegel πού σήμερον ὑπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Taïne—τοῦ πρώτου ἀπὸ τοὺς ζωντανοὺς ἱστορικοὺς—ἀσκεῖ τυραννικὴ σχεδὸν ἐπίδραση. Ὅσο γιὰ τὸ Richard Wagner, ὅσο περισσότερο μαθαίνει ἡ Γαλλικὴ μουσικὴ νὰ προσαρμόζεται στὶς πραγματικὰς ἀνάγκες τῆς AME MODERNE, τόσο θὰ τὴν «Ἐκβαγνερῖση»· αὐτὸ μπορεῖ κανένας νὰ τὸ εἰπῆ ἀσφαλῶς ἐκ τῶν προτέρων—τὸ κάνει ἤδη ἄρκετά! Ὑπάρχουν μόλα ταῦτα τρία πράγματα, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ Γάλλοι μποροῦν νὰ παρουσιάσουν μὲ ὑπερηφάνεια ὡς ἀλάθητα σημεῖα τῆς παλαιᾶς τους πνευματικῆς ὑπεροχῆς στὴν Εὐρώπη, παρ' ὅλο τὸν ἐκούσιο ἢ ἀκούσιο Ἐκγερμανισμό καὶ τὸν ἐκχυδαϊσμό τῆς καλαισθησίας. Πρῶτον τὴν ἱκανότητα τῆς καλλιτεχνικῆς συγκίνησης, τῆς ἀφοσίωσης στὴ

«φόρμα», γιὰ τὴν ὁποία ἔχει ἐφευρεθῆ ἡ ἔκφραση **L' ART POUR L' ART**, μαζί μὲ τόσες ἄλλες·—τέτοια ἱκανότητα δὲν ἔλειψε στὴ Γαλλία ἐπὶ τρεῖς αἰῶνες· κι' ἐπειδὴ ἔχει σεβασμὸ πρὸς «τοὺς ὀλίγους», κατώρθωσε τόσες φορές νὰ δημιουργήσῃ ἓνα εἶδος μουσικῆς δωματίου τῆς φιλολογίας, πρᾶγμα πού ἄδικα ζητᾶς νὰ βροῆς σ' ἄλλο μέρος τῆς Εὐρώπης. Τὸ δεύτερο πρᾶγμα, γιὰ τὸ ὁποῖο οἱ Γάλλοι μποροῦν νὰ ἰσχυρίζονται, ὅτι ὑπερέχουν στὴν Εὐρώπη, εἶναι ὁ παλαιός, πολύπλευρος ἠθικολογικός τους πολιτισμός, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου βρίσκει κανένας κατ' ἀναλογία, ἀκόμα καὶ στοὺς δευτερεύοντας **ROMANCIERS** τῶν ἐφημερίδων καὶ τοὺς τυχαίους **BOULEVARDIERS DE PARIS**, μιὰ τέτοια ψυχολογικὴ εὐαισθησία καὶ περιέργεια, πού ἀπ' αὐτὰ στὴ Γερμανία παραδείγματος χάριν δὲν ἔχουν ἰδέα, (γιὰ τὸ πρᾶγμα οὔτε λόγος). Τῶν Γερμανῶν τοὺς λείπει ἓνα δυὸ αἰῶνων ἠθικολογικὸ ἔργο πού χρειάζεται πρὸς τοῦτο, πρᾶγμα πού τῆς Γαλλίας, ὅπως εἶπα, δὲν τῆς ἔλειψε: ἐκεῖνοι πού ὀνομάζουν γι' αὐτὸ τοὺς Γερμανοὺς «ἀφελεῖς», τὸ ἐλάττωμά τους αὐτὸ τὸ παίρνουν γιὰ ἔπαινο. (Ὡς τὸ ἀντίθετο τῆς Γερμανικῆς ἀπειρίας καὶ ἀπλοϊκότητος **IN VOLUPTATE PSYCHOLOGICA**, ἡ ὁποία ἔχει καὶ κάποια σχέση μὲ τὴν ἀνιαρὴ συναναστροφὴ μὲ Γερμανοὺς—καὶ ὡς τὴν πιὸ ἐπιτυχῆ ἔκφραση τῆς γνήσιας Γαλλικῆς περιεργείας καὶ τοῦ ἐφευρετικοῦ ταλέντου των σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ τῶν λεπτῶν φρικιάσεων μπορεῖ νὰ σημειώσω τὸν **Henri Beyle (Stendhal)**· τὸν ἐξαιρετικὸ ἐκεῖνον πρόσκοπο καὶ πρόδρομο, πού μὲ **TEMPO** Ναπολέοντα διέσχισε τὴν Εὐρώπη τῆς ἐποχῆς του, διέτρεξε πράγματι πολλοὺς αἰῶνες Εὐρωπαϊκῆς ψυχῆς ἀνιχνεύοντας καὶ ἀνακαλύπτοντας αὐτὴν τὴν ψυχὴ:—δυὸ γενεές χρειάστηκαν νὰ τὰ φτάσουν μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, νὰ μαντέψουν ὕστερα ἀπὸ χρόνια μερικὰ ἀπ' τὰ αἰνίγματα, πού τὸν τυραννοῦσαν καὶ τὸν ἐγσῆτευαν—τὸν παράξενο αὐτὸν Ἐπικούρειο, τὸν ἄνθρωπο τῶν ἐρωτηματικῶν, τὸν τελευταῖο μεγάλο ψυχολόγο τῆς Γαλλίας).—Εἶναι ἀκόμα κι' ἓνα τρίτο σημεῖο ὑπεροχῆς: στὸ Γαλλικὸ χαρακτῆρα ὑπάρχει κάποια μισοπετυχημένη σύνθεσις τοῦ Βορείου καὶ τοῦ Νοτίου, πού τοὺς κἀνὴ νὰ καταλαβαίνουν πολλὰ πράγματα καὶ τοὺς ἐπιβάλλει ἄλλα, πού ὁ Ἄγγλος ποτὲ δὲ μπορεῖ νὰ τὰ ἐννοήσῃ. Ἡ ἰδιοσυγκρασία τους, στρέφεται ἐναλλάξ πρὸς τὰ Νότια, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναβλύζει ἀφρίζοντας τὸ Προβηγκιανὸ

καὶ τὸ Λιγουρικό αἷμα, καὶ τοὺς προφυλάει ἀπὸ τῆ φοβερῆ σκοτείνια τοῦ βορείου, ἀπὸ τὰ ἀνήλια καὶ ἀναιμικά ἐννοιολογικά φαντάσματα—εἶναι αὕτη ἡ δική μας τῶν Γερμανῶν ἀνάπηρη καλαισθησία, καὶ πού γιὰ νὰ μὴν ἐπικρατήσῃ ὑπὲρ τὸ δέον, «ἡ ὑψηλὴ πολιτικὴ», ἔχουν ἀποφασιστικὰ ὁρίσει ὡς συνταγὴ αἷμα καὶ σίδηρο, (σύμφωνα μὲ κάποια ἐπικίνδυνη θεραπευτικὴ τέχνη, πού μὲ προστάζει νὰ περιμένω καὶ νὰ περιμένω, ἀλλὰ ἀκόμη καμιά ἐλπίδα). Ὑπάρχει ἀκόμα στὴ Γαλλία κάποια αὐθόρμητη καὶ πρόθυμη ὑποδοχὴ γιὰ κείνους τοὺς σπάνιους καὶ σπάνια εὐχαριστημένους ἀνθρώπους, πού ἡ σκέψη τους εἶναι πάρα πολὺ πλατεία, ὥστε νὰ ἱκανοποιοῦνται ἀπὸ ὅποιο εἶδος ψευτοπατριωτισμοῦ καὶ πού ξαίρουν, πῶς ν' ἀγαποῦν τὸ Νότιο, ὅταν εἶναι στὸ Βόρειο καὶ τὸ Βόρειο ὅταν εἶναι στὸ Νότιο—πού εἶναι γεννημένοι Μοσογειακοί, οἱ «καλοὶ Εὐρωπαῖοι». Γι' αὐτοὺς ὁ Bizet, ἡ τελευταία αὕτη μεγαλοφυΐα, πού εἶδε μιὰ νέα ὁμορφιά καὶ γοητεία, ἔκαμε μουσικὴ—ἀνακάλυψε ἓνα κομμάτι τοῦ **NOTIOY ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ**.

Ἐπειδὴ ἡ ἐθνικιστικὴ παραφροσύνη ἔφερε κι' ἔξακαλουθεῖ νὰ φέρῃ κάποια νοσηρὰ ἀποξένωση μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, ἐπειδὴ ἀκόμα οἱ πολιτικοὶ πού διευθύνουν σήμερα εἶναι κοντόφθαλμοι καὶ ἐπιπόλαιοι καὶ δὲν ὑποπτεύουν, πόσο διαλυτικὴ εἶναι ἡ πολιτικὴ πού ἀκολουθοῦν, πολιτικὴ πού εἶναι κατ' ἀνάγκη μόνο μεταβατικὴ—ἔξ αἰτίας ὄλων αὐτῶν καὶ πολλῶν ἄλλων, πού γιὰ τὴν ὥρα δὲ μπροῶ νὰ τ' ἀναφέρω, παραβλέπουν ἢ παρερμηνεύουν αὐθαίρετα τὰ πιὸ ἀλάνθαστα σημεῖα, τοῦ ὅτι ἡ Εὐρώπη, θέλει ἐνότητα. Σ' ὅλα τὰ πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ πλατιά πνεύματα αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα ἡ γενικὴ κατεύθυνση τῆς μυστηριώδους ἐργασίας μέσα στὴν ψυχὴ τους ἦταν νὰ προετοιμάσουν τὸ δρόμο γιὰ τὴ νέα αὕτη σύνθεση καὶ νὰ προμαντέψουν τὸν Εὐρωπαῖο τοῦ μέλλοντος· μόνον ὅταν ὑποκρινόταν, ἢ σὲ στιγμὲς ἀδυναμίας, στὰ γερατειά τους ἴσως, ἀνῆκαν στὶς «πατρίδες» — ξεκουραζόταν μόνο ἀπ' τὸν ἑαυτό τους, ὅταν γινόταν «πατριῶτες». Ἐννοῶ ἀνθρώπους σὰν τὸ Ναπολέοντα, τὸ Goethe τὸ Beethoven, τὸ Stenthal, τὸν Heinrich Heine, τὸ Schopenhauer: δὲ θὰ πέσω ἔξω, ἂν περιλάβω ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ τὸ Richard Wagner, γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν πρέπει ν' ἀπατᾶται κανένας, γιὰτὶ ὁ ἴδιος παραγνώρισε τὸν ἑαυτό του, (μεγαλοφυΐες σὰν

αὐτὸν σπάνια ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ νιώθουν τὸν ἑαυτὸ τους)· κι' ἀκόμα λιγώτερο δὲν πρέπει ν' ἀπαιτᾶται ἀπὸ τὸν ἄπρεπο θόρυβο, μὲ τὸν ὁποῖον τοῦ ἀντιτίθενται καὶ τὸν πολεμᾶν στὴ Γαλλία ; τὸ γεγονός μὴ μόνον παραμένει, ὅτι ὁ Richard Wagner καὶ οἱ τελευταῖοι Γάλλοι Ρωμαντικοὶ τοῦ 1840 ἔχουν πολὺ στενὴ καὶ ἐσωτερικὴ συγγένεια μεταξὺ τους. Εἶναι συγγενεῖς, συγγενέστατοι ὡς πρὸς τὸ ὕψος καὶ τὸ βάθος τῶν ἀπαιτήσεων τους· εἶναι ἡ Εὐρώπη, ἡ μία Εὐρώπη, πρὸς τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ τους τοὺς ὠθεῖ ἐπιτακτικὰ καὶ πού τὴ λαχταροῦν μὲ τὴν πολύτροπὴ καὶ θυελλώδη τέχνη τους—πρὸς ποῦ ; πρὸς νέο φῶς ; πρὸς νέον ἥλιο ; Ποιὸς ὅμως θὰ δοκίμαζε νὰ ἐκφράσῃ καθαρὰ αὐτό, πού δὲν μπόρεσαν νὰ ἐκφράσουν εὐκρινῶς ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀριστοτέχνες νέων τρόπων ὁμιλίας ; Βέβαιον εἶναι, ὅτι ὅλους τοὺς ἐβασάνιζε ἡ ἴδια θυελλώδης ὁρμή, ὅτι μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἀναζητοῦσαν οἱ μεγάλοι αὐτοί, οἱ τελευταῖοι ἐρευνητές! Ὅλοι τους ἐντρυφέστατοι στὴ φιλολογία—οἱ πρῶτοι καλλιτέχνες παγκοσμίου φιλολογικῆς κατάρτισης—κατὰ τὸ πλεῖστον κι' οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς, ποιητές, ἐνδιάμεσοι συνδυάζοντες τέχνη καὶ αἴσθησις, (ὁ Wagner ὡς μουσικὸς συγκαταλέγεται στοὺς ζωγράφους, ὡς ποιητὴς στοὺς μουσικοὺς, ὡς καλλιτέχνης γενικὰ στοὺς ἠθοποιούς)· ὅλοι τους φανατικοὶ στὴν ἐκφρασὴ τους «μὲ κάθε θυσία»—ἀναφέρω ξεχωριστὰ τὸν Delacroix, τὸν πιὸ πλησιέστερον πρὸς τὸ Wagner· ὅλοι τους ἔκαμαν μεγάλες ἀνακαλύψεις στὴ σφαῖρα τοῦ ὑψηλοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀηδοῦς καὶ τοῦ φοβεροῦ, ὑπῆρξαν μεγάλοι ἐφευρέτες τοῦ ἐντυπωσιακοῦ, τοῦ ἐπιδεικτικοῦ καὶ τῆς τέχνης τῆς βιτρίνας· ὅλοι τους μὲ τάλαντο πολὺ ἀνώτερον τῆς μεγαλοφυΐας τους, πέρα ὡς πέρα VIRTUOSI, πού πετύχαιναν μυστηριωδῶς τὸ κάθε τι πού παρασύρει, γοητεύει, σφίγγει καὶ ἀναποδογυρίζει· ἀπὸ γενετῆς ἐχθροὶ τῆς λογικῆς καὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς, κνηνοῦσαν τὸ ἀλλόκοτον, τὸ ἐξωτικόν, τὸ τερατώδες, τὸ στρουφνὸ καὶ ἀντιφατικόν· ὡς ἄνθρωποι, Τάνταλοι τῆς θέλησης, νεόπλουτοι, πληβεῖοι, πού ἤξαιραν, ὅτι εἶναι ἀνίκανοι γιὰ τὸ εὐγενικὸ TEMPO ἢ τὸ LENTO στὴ ζωὴ καὶ στὴ δράση—σκέψου παραδείγματός χάριν τὸ Balzac—ἀκούραστοι ἐργάτες, πού κατέστρεφαν τὸν ἑαυτὸ τους μὲ τὴ δουλειά· γεμᾶτοι ἀντινομίαις, ἐπαναστατικοὶ στοὺς τρόπους, φιλόδοξοι, ἀκόρεστοι, χωρὶς ἰσορροπία, οὔτε ἀπέολαύσεις· ὅλοι τους στὸ τέλος συντριβόνται καὶ προσπέφτουν

στο Χριστιανικό σταυρό, (ὀρθὰ καὶ λογικά, γιατί ποιός ἀπ' αὐ-
 τούς θὰ ἦταν ἀρκετὰ βαθύς καὶ ἀρκετὰ πρωτότυπος γιὰ τὴ φι-
 λοσοφία τοῦ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ;)· γενικά παράτολμοι, μεγαλο-
 πρεπεῖς, ἀγέρωχοι, ὑψιπετεῖς καὶ ὑψιτενεῖς ἄνθρωποι, πού προῶ-
 τοι αὐτοὶ δίδαξαν τὸν αἰῶνα τους—καὶ εἶναι ὁ αἰῶνας τῶν
 ΜΑΖΩΝ—τὴν ἔννοια «τοῦ ἀνώτερου ἀνθρώπου»... Ἄς σκε-
 φθοῦν ὅλοι μαζί οἱ Γερμανοὶ φίλοι τοῦ Richard Wagner, ἂν
 ὑπάρχη στὴ Βαγγερικὴ τέχνη τίποτε καθαρῶς Γερμανικό, ἢ ἂν
 δὲν διεκρίθη, ἐπειδὴ ἀκριβῶς προῆλθε ἀπὸ ΥΠΕΡΓΕΡΜΑΝΙ-
 ΚΕΣ πηγές καὶ τάσεις: ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμηθῇ,
 πόσο ἀπαραίτητο ἦταν τὸ Παρίσι γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ τύ-
 που του· τὰ ἰσχυρά του ἔνστικτα τὸν ἔκαναν νὰ λαχταράη νὰ
 τὸ ἐπισκεφθῇ στὴν πιὸ κρίσιμη ἐποχὴ—καὶ πῶς τὸ ὅλο ὕφος
 τῆς συμπεριφορᾶς του, τῆς ἀποστολῆς του μπορούσε νὰ τελειο-
 ποιηθῇ μόνο βλέποντας τὸ Γαλλικὸ σοσιαλιστικὸ πρότυπο. Ἄν
 κάμουμε κάποια λεπτότερη σύγκριση, θὰ βροῦμε πρὸς τιμὴν τῆς
 Γερμανικῆς φύσης τοῦ Richard Wagner, ὅτι ἐνήργησε στὸ
 κάθε τι μὲ περισσότερὴ δύναμη, τόλμη, αὐστηρότητα καὶ ἀνω-
 τερότητα, ἀπ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ τὸ κάνη ἓνας Γάλλος τοῦ
 δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα—καὶ τοῦτο ἐπειδὴ συμβαίνει ἔμεῖς οἱ
 Γερμανοὶ νὰ εἴμαστε γιὰ τὴν ὥρα πιὸ κοντὰ στὴ βαρβαρότητα
 ἀπὸ τοὺς Γάλλους·—ἴσως μάλιστα ἡ ἀξιόλογη δημιουργία τοῦ
 Richard Wagner εἶναι ὄχι μόνον σήμερα, ἀλλὰ θὰ εἶναι γιὰ
 πάντα ἀπρόσιτη, ἀκατάληπτη, μὴ ἐπιδεχόμενὴ μίμηση γιὰ ὅλη
 τὴ νεώτερη Λατινικὴ φυλὴ: ἢ μορφὴ τοῦ Siegfried τοῦ ΠΟΛΥ
 ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ αὐτοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἴσως εἶναι πάρα
 πολὺ ἐλεύθερος, πάρα πολὺ τραχύς, πάρα πολὺ εὐθυμος, πάρα
 πολὺ ὑγιής, πάρα πολὺ Ἀντικαθολικός γιὰ τὰ γούσια τῶν γε-
 ρασμένων καὶ μαλακῶν πολιτισμένων λαῶν. Μπορεῖ μάλιστα
 αὐτὸς ὁ Ἀντιλατῖνος Siegfried νὰ εἶναι ἁμάρτημα κατὰ τοῦ
 Ρωμαντισμοῦ: λοιπὸν ὁ Wagner τὸ πλήρωσε ἀκριβὰ αὐτὸ τὸ
 ἁμάρτημα στὰ θλιβερά του τὰ γερατσια, ὅταν—προλαμβάνοντας
 μιὰ καλαισθησία, πού ἐν τῷ μεταξὺ μεταμορφώθηκε σὲ πολιτικὴ
 —ἄρχισε μὲ τὴ θρησκευτικὴ θέρημη πού τὸν χαρακτήριζε, ἂν μὴ
 νὰ βαδίζη, τουλάχιστο νὰ κηρύττη ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ
 ΡΩΜΗΝ.

* * *

Ἐπιπροσέτι, ὅτι οἱ καλλιτέχνες πολὺ συχνὰ δὲν ξαίρουν, τί

πρᾶγμα εἶναι ἱκανοὶ νὰ κάνουν καλύτερα. Εἶναι πάρα πολὺ ματαιόδοξοι. Ἡ διάνοιά τους κατευθύνεται σὲ κάτι πιὸ περήφανο, παρὰ νὰ μοιάζουν ἀπλῶς μὲ τὰ μικρὰ φυτὰ, πού μὲ φρεσκάδα καὶ σπανιότητα κι ὁμορφιά ξαίρουν νὰ ξεπετιοῦνται ἀπ' τὸ χῶμα τους στὴν ἐντέλεια. Ὑποτιμοῦν τὴν ἀπλὴ ὁμορφιά τοῦ κήπου καὶ τοῦ ἀμπελιοῦ τους καὶ ἡ ἀγάπη τους καὶ ἡ ἐνόρασή τους δὲν εἶναι τῆς ἴδιας ποιότητος. Νά, ἓνας μουσικός, πού εἶναι ἀριστοτέχνης, ἀνώτερος ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλον εἰς τὸ νὰ ἀνακαλύπτει τόνους ἰδιάζοντες στὶς πάσχουσες, πονεμένες καὶ τυραγνισμένες ψυχές, πού μπορεῖ ἀκόμα καὶ τὴ βουβὴ δυστυχία νὰ τὴν προικίσῃ μὲ λόγο. Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ τὸν φτάσῃ στὰ χρώματα τοῦ τέλους τοῦ φθινοπώρου, στὴν ἀπερίγραπτη συγκινητικὴ χαρὰ τῆς τελευταίας-τελευταίας καὶ συντομώτατης ἀναλαμπῆς· ξαίρει κάποια χορδὴ πού ἐκφράζει ἐκεῖνες τὶς μαγικὰς καὶ ἀλλόκοτες μεσονύχτιες ὥρες τῆς ψυχῆς, ὅπου αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα φαίνονται σὰ νὰ ἔχουν διασπασθῆ, ὅπου κάθε στιγμὴ μπορεῖ νὰ ξεπεταχθῆ κάτι ἀπ' τὸ τίποτε. Εἶναι ὁ εὐτυχέστερος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, ὅταν δημιουργῆ ἀπὸ τὰ κατὰ βᾶθρα τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας καί, νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, ἀπὸ τὸ ἀδειανὸ ποτήρι τοῦ ἀνθρώπου, μέσα στὸ ὁποῖο ἔχουν ἀναμιχθῆ οἱ πιὸ πικρὰς καὶ πιὸ ἀποκρουστικὰς σταγόνες μὲ τὶς πιὸ γλυκὰς, γιὰ τὸ καλὸ ἢ τὸ κακό. Γνωρίζει ἐκεῖνο τὸ κουρασμένο σύρσιμο τῆς ψυχῆς, πού εἶνε πιά ἀνίκανη νὰ πηδήσῃ ἢ νὰ πετάξῃ, ὄχι, δὲν εἶναι πιά ἱκανὴ νὰ βαδίσῃ· ἔχει τὴ σεμνὴ ματιὰ τοῦ κρυμμένου πόνου, τοῦ νὰ καταλαβαίνῃ χωρὶς νὰ ξαλαφρώνῃ, νὰ φεύγῃ γιὰ ταξίδι χωρὶς λέξῃ οὔτε νεῦμα· ἀλήθεια σὰν Ὀρφέας κάθε κρυφοῦ καημοῦ, εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ κάθε ἄλλον καὶ πολλὰ πράγματα τὰ εἰσήγαγε στὴν τέχνη γιὰ πρώτη φορὰ αὐτός, πράγματα πού ὡς τώρα δὲν εἶχαν ἐκφρασθῆ, οὐδὲ καὶ θεωροῦνταν μάλισταξία τῆς τέχνης—τὶς κυνικὰς ἐπαναστάσεις παραδείγματος χάριν, γιὰ τὶς ὁποῖες εἶνε ἱκανὸς μόνο αὐτός πού ὑποφέρει ἀφάνταστα, κι' ἐπίσης πολλὰς μικρὰς κι' ἐντελῶς μικροσκοπικὰς γραμμὰς τῆς ψυχῆς, τὰ λέπια, σὰ νὰ ποῦμε, τῆς ἀμφίβιας φύσης τῆς—ναί, πράγματι εἶναι ὁ ἀριστοτέχνης τοῦ κάθε τι, πού εἶνε πολὺ μικρό. Ὅμως δὲ θέλει νὰ γίνῃ αὐτό! Τὰ γούστα του εἶναι πιὸ πολὺ ἐρωτευμένα μὲ τὰ ἀπέραντα τείχη καὶ τὶς τολμηρὰς τοιχογραφίας!... Δὲ βλέπει, πῶς τὸ πνεῦμα του ἔχει ἄλλη ἐπιθυμία καὶ κλίση—ὀλότελα διαφορετικὴ μορφή—

πὼς προτιμᾷ νὰ κάθεται ἤσυχο σταυροπόδι στὶς γωνιᾶς γκρεμισμένων σπιτιῶν: τρουπωμένος ἔτσι, κρυμμένος μάλιστα κι' ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, ζωγραφίζει τὰ πραγματικῶς μεγάλα του ἀριστουργήματα, πὺν ὅλα ὅμως εἶναι πολὺ μικρά, συχνὰ δυὸ πόντοι μόνο στὸ μήκος—ἐκεῖ μόνο γίνεται πολὺ καλός, μέγας, τέλειος, ἴσως ἐκεῖ μόνο.— Ὁ Wagner εἶναι ἕνας, πὺν ὑπόφερε πολὺ—αὐτὸ τὸν ἐξυψώνει ἀπάνω ἀπ' τοὺς ἄλλους μουσικούς.— Θαυμάζω τὸ Wagner, ὅπου καὶ ἂν καταπιάνεται μὲ τὴ μουσική.

Ὁ καλλιτέχνης τῆς παρακμῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ λέξη. Κι ἐδῶ ἀρχίζω νὰ σοβαρολογῶ. Δὲ μπορῶ νὰ κοιτάζω καὶ νὰ ἐπιδοκιμάζω, ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ καλλιτέχνης τῆς ΠΑΡΑΚΜΗΣ μᾶς καταστρέφει τὴν υἰεία—καὶ τὴ μουσικὴ παραπανιστά. Εἶναι ὁ Wagner καθόλου ἄνθρωπος; Δὲν εἶνε μᾶλλον νόσος; Ὅ,τι ἐγγίζει, τὸ μολύνει. Τὴ μουσικὴ τὴν ἔκαμε ἄρρωστη

Ὁ Wagner εἶναι μέγας διαθφορέας τῆς μουσικῆς. Μ' αὐτὸ βρῆκε τὸν τρόπο νὰ ἐρεθίσῃ κουρασμένα νεῦρα—κι ἔτσι τὴν ἔκαμε ἄρρωστη τὴ μουσικὴ. Στὴν τέχνη νὰ κεντρίσῃ ἐξαντλημένα πλάσματα, ὥστε νὰ ἀποχτήσουν πάλι ἐνέργεια καὶ νὰ ξαναφέρῃ στὴ ζωὴ σχεδὸν πτώματα, ἡ ἐφευρετικότητά του δὲν ἔχει ταίρι. Εἶναι ἀριστοτέχνης σὲ ὑπνωτικὰ τεχνάσματα καὶ χτυπάει πολὺ δυνατὰ σὰν ταῦρος. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Wagner—ἡ ἐπιτυχία του στὰ νεῦρα κι ἐπομένως στὶς γυναῖκες,—προσηλύτισε ὁλόκληρο τὸν κόσμον τῶν φιλόδοξων μουσικῶν καὶ τοὺς ἔκαμε μαθητὲς τῆς μουσικῆς του τέχνης. Κι ὄχι μόνο τοὺς φιλόδοξους ἀλλὰ καὶ τοὺς ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΥΣ... Σήμερα μόνο μὲ τὴ νοσηρὴ μουσικὴ κερδίζεις χρήματα: τὰ μεγάλα μας θέατρα ζοῦν ἀπ' τὸ Wagner.

Ἄν τὰ λάβω ὅλα ὑπ' ὄψιν, θὰ εἰπῶ, ὅτι δὲ θὰ μποροῦσα ποτὲ νὰ ἐπιζήσω ὡς νέος χωρὶς τὴ μουσικὴ τοῦ Wagner. Γιατὶ ἤμουν καταδικασμένος νὰ κάνω συντροφιά μὲ Γερμανούς. Ἄν θέλῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ γλυτώσῃ ἀπ' τὸ αἶσθημα τῆς ἀνυπόφορης καταθλιπτικότητος, πρέπει νὰ τὸ ρίξῃ στὸ χάσις. Λοιπὸν ἐγὼ ἔπρεπε νὰ τὸ ρίξω στὸ Wagner. Ὁ Wagner εἶναι τὸ ἀντίδοτον σὲ κάθε τι, πὺν εἶναι οὐσιωδῶς Γερμανικὸ—τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι κι αὐτὸς δηλητήριο, δὲν τὸ ἀρνοῦμαι.

Ἡ περιέργεια τοῦ ψυχολόγου εἶναι τόσο μεγάλη μέσα μου, ὥστε τὸ θεωρῶ ὡς ἰδιαίτερον προνόμιον, ὅτι ἔζησα στὴν κατάλληλη ἐποχὴ καὶ ὅτι ἔζησα ἀκριβῶς μεταξὺ Γερμανῶν, γιὰ νὰ γίνω

ώριμος για τὸ ἔργο αὐτό. Πρέπει νὰ εἶναι πράγματι ἀδειανὸς ὁ κόσμος γιὰ κείνον, πού δὲν ἔπαθε ποτὲ αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια «τῆς καταχθονίου ἡδονῆς»: μοῦ ἐπιτρέπεται, μοῦ εἶναι μάλιστα ἐπιτακτικό, νὰ μεταχειρισθῶ κάποιο μυστικιστικὸ τύπο πρὸς αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Ὑποθέτω, πὼς ξαίρω καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὰ τεράστια κατορθώματα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἦταν ἄξιος ὁ Wagner, τοὺς πενήντα κόσμους περιέργων ἐκστάσεων, πρὸς τίς ὁποῖες κανένας ἄλλος δὲν εἶχε φτερὰ νὰ πετάξῃ· κι ἐπειδὴ εἶμαι σήμερα ζωντανὸς καὶ ἀρκετὰ δυνατός, ὥστε νὰ ἐπωφελοῦμαι ἀπ' τὰ πιὸ ὑποπία καὶ τὰ πιὸ ἐπικίνδυνα πράγματα κι ἔτσι νὰ γίνωμαι δυνατώτερος, τὸ φωνάζω, ὅτι ὁ Wagner ἦταν ὁ μεγαλύτερος εὐεργέτης τῆς ζωῆς μου. Ὁ δεσμὸς πού μᾶς συνδέει εἶναι τὸ ὅτι δοκιμάσαμε, καὶ μάλιστα ὁ ἓνας ἀπ' τὸν ἄλλον, μεγαλύτερη ἀγωνία, ἀπ' ὅ,τι μποροῦν ν' ἀνθέξουν οἱ πολλοὶ σήμερα, κι αὐτὸ θὰ κρατῆ πάντα συντροφευμένα τὰ ὄνόματά μας στὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων. Διότι ἀκριβῶς, ἐπειδὴ ὁ Wagner εἶναι μεταξὺ τῶν Γερμανῶν μιὰ παρεξήγηση, τὸ ἴδιο, ἀλήθεια, εἶμαι καὶ θὰ εἶμαι κι ἐγώ. Σᾶς λείπουν δυὸ αἰῶνες ψυχολογικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προπαίδευσης, ἀγαπητοί μου συμπατριῶτες!... Τὸ χρόνο ὅμως πού χάθηκε, ποτὲ δὲ θὰ τὸν ἀναπληρώσετε.

* *

Ἐδῶ ὅμως τίποτε δὲ θὰ μὲ κρατήσῃ νὰ γίνω ὄμιλος καὶ νὰ εἰπῶ στοὺς Γερμανοὺς δυὸ τρεῖς δυσάρεστες ἀλήθειες, πού τοὺς ἀφοροῦν: ποιὸς ἄλλος ἀπὸ μένα θὰ τόκανε αὐτό; Ἐννοῶ τὴν χαλαρότητα πού ἔχουν στὰ ἱστορικὰ πράγματα. Οἱ Γερμανοὶ ὄχι μόνο ἔχασαν ἐντελῶς **ΤΟ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΙΣΜΟΥ** μὲ τὸν ὁποῖο μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ συλλάβῃ τὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τίς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ· ὄχι μόνο εἶναι ὅλοι τους νευρόσπαστα τῆς πολιτικῆς (ἢ τῆς Ἐκκλησίας)· παρὰ ἔβαλαν κιόλας ἀφορισμὸ στὸ ἴδιο αὐτὸ τὸ πλάτος τοῦ δραματισμοῦ. Πρέπει κανένας νὰ εἶναι πρῶτα—πρῶτα «Γερμανός», πρέπει ν' ἀνήκῃ «**ΣΤΗ** φυλῆ», τότε μόνο μπορεῖ νὰ ἐκφέρῃ κρίση γιὰ ὅλες τίς ἀξίες ἢ γιὰ τὴν ἔλλειψη ἀξιῶν στὴν ἱστορία—τότε μόνο μπορεῖ νὰ τίς καθορίσῃ... Τὸ νὰ εἶναι κανένας Γερμανός, αὐτὸ καὶ μόνο εἶναι ἐπιχείρημα· ἢ ἀρχὴ εἶναι, «ἢ Γερμανία, ἢ Γερμανία ὑπεράνω ὅλων»· οἱ Γερμανοὶ ἀντιπροσωπεύουν «τὴν ἠθικὴ τάξιν τῆς οἰκουμένης» στὴν ἱστορία· ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν

Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀμύντορες τῆς ἐλευθερίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, αὐτοὶ εἶναι ποὺ ἀποκατέστησαν τὴν ἠθικὴν, τὴν «Κατηγορικὴν Προστακτικὴν». Ὑπάρχει τοῦτο τὸ ἀνήκυστο, νὰ γράφεται ἡ ἱστορία σύμφωνα μὲ τὰ φῶτα τῆς Αυτοκρατορικῆς Γερμανίας ὑπάρχει, ὑποθέτω, Ἄντισημιτικὴ ἱστορία, — ὑπάρχει ἐπίσης ἱστορία ποὺ γράφηκε μὲ τὸ βλέμμα γυρισμένον πρὸς τὴν Αὐλὴν καὶ ὁ Κύριος von Treitschke δὲ ντρέπεται τὸ ἑαυτοῦ. Τώρα τελευταῖα κάποια ἠλίθια γνώμη IN HISTORICIS, κάποια παρατήρηση τοῦ Vischer, τοῦ Σουηβοῦ αἰσθητικοῦ, εὐτυχῶς ποὺ ἔκτοτε πέθανε, ἔκαμε τὸ γῦρο τῶν Γερμανικῶν ἐφημερίδων ὡς «ἀλήθεια», ποὺ ὁ καθένας πρέπει νὰ τὴ δεχτῆ. Ἡ παρατήρηση ἦταν ἡ ἐξῆς: «Ἡ Ἀναγέννησις καὶ ἡ Θρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις, μαζὶ μόνο κι οἱ δύο, ἀποτελοῦν ἓνα ὅλον—τὴν αἰσθητικὴν ἀναγέννησις καὶ τὴν ἠθικὴν ἀναγέννησις». Ὅταν ἀκούω τέτοια πράγματα, χάνω τὴν ὑπομονή μου καὶ μοῦρχειται, τὸ θεωρῶ μάλιστα κοθῆκον μου, νὰ εἰπῶ στὸς Γερμανοὺς μιὰ γιὰ πάντα, ὅλα ὅσα τοὺς βαραίνουν τὴ συνείδηση. ΚΑΘΕ ΜΕΓΑΛΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΟΥΣ ΤΕΣΣΕΡΕΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΒΑΡΥΝΕΙ ΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΟΥΣ...

Καὶ τοῦτο πάντοτε γιὰ τὸν ἴδιον λόγο, πάντοτε ἐξ αἰτίας τῆς ἀπεριόριστης ἀνανδρίας τους ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα πάντοτε ἐξ αἰτίας τῆς ἀγάπης τους πρὸς τὸ ψέμα, ποὺ ἔχει γίνῃ σχεδὸν ἔνστικτο μέσα τους—μὲ δύο λόγια, «ἰδεαλισμός». Οἱ Γερμανοὶ ἦταν ποὺ ἔγιναν αἰτία νὰ χάσῃ ἡ Εὐρώπη τοὺς καρπούς, ὅλη τὴ σημασία τῆς τελευταίας τῆς περιόδου μεγαλείου—τῆς περιόδου τῆς Ἀναγέννησις. Τὴ στιγμὴ ποὺ μιὰ ἀνώτερη τάξις ἀξιῶν, ἀξιῶν ποὺ ἦσαν εὐγενεῖς, ποὺ ἔδιναν κατάφαση στὴ ζωὴ καὶ ποὺ ἐγγυῶνταν τὸ μέλλον, τὴ στιγμὴ ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐπικρατήσουν τῶν ἀντιθέτων ἀξιῶν, τῶν ἀξιῶν τοῦ ἐκφυλισμοῦ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἔδρα τοῦ Χριστιανισμοῦ,—ἀκόμα καὶ μέσα στὶς ψυχὰς ἐκείνων ποὺ ζοῦσαν ἐκεῖ,— ὁ Λούθηρος, ὁ καταραμένος ἐκεῖνος καλόγερος, ὅχι ἀποκατέστησε τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καί, πράγμα ποὺ ἦταν χίλιες φορές χειρότερον, ἀποκατάστησε τὸ Χριστιανισμὸ καὶ μάλιστα τὴ στιγμὴ, ποὺ ἦταν κάτω πεσμένος, νικημένος. Ὁ Χριστιανισμός, Η ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΛΗΣΗΣ ΤΟΥ ΖΗΝ, νὰ ὑψωθῆ ὡς θρησκεία! Ὁ Λούθηρος ἦταν ἓνας ἀνοικονόμητος καλόγερος, ποὺ

μέ τὴν «τερατωδία» τὴ δική του χτύπησε τὴν Ἐκκλησία καὶ μ' αὐτὸ τὴν ἀποκατάστησε! Οἱ καθολικοὶ θὰ ἦσαν πέρα πέρα δικαιολογημένοι, ἂν ἐτέλουν ἑορτὲς πρὸς τιμὴν τοῦ Λουθήρου καὶ ἔδιναν πανηγυρικὰ παραστάσεις πρὸς τιμὴν του. Ὁ Λούθηρος κι' ἡ «Ἀναγέννησις τῆς ἠθικῆς»! Στὸ διάβολο νὰ πᾶν ὅλες οἱ ψυχολογίες. Χωρὶς οὐδὲ σκιά ἀμφιβολίας οἱ Γερμανοὶ εἶναι ἰδεαλιστὲς. Σὲ δύο περιπτώσεις, ὅταν μὲ τεράστιο θάρρος καὶ αὐτοκυριαρχία κατώρθωσαν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπιτύχουν κάποια ὀρθή, ἀληθινὴ καὶ τελείως ἐπιστημονικὴ πνευματικὴ στάση, οἱ Γερμανοὶ μπόρεσαν κι ἀνακάλυψαν ἀπόκρυφες σκάλες, πού τοὺς ὠδήγησαν πάλι πρὸς τὸ παλαιὸ «ἰδεῶδες», πού ἦταν συμβιβασμὸς ἀλήθειας καὶ «ἰδεώδους» καὶ μὲ δύο λόγια ἦταν τύποι, γιὰ νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα ν' ἀπορρίψουν τὴν ἐπιστήμη καὶ νὰ διαπράξουν ψεῦδη. Ὁ Leibnitz καὶ ὁ Kant—ἦταν τὰ δύο μεγάλα διαλείμματα στὴν πνευματικὴ τιμιότητα τῆς Εὐρώπης! Τέλος τῆ στιγμῆ, πού ἐπάνω στὴ γέφυρα, πού συνέδεε δύο αἰῶνες παρακμῆς, παρουσιάσθηκε μιὰ ἀνώτερη δύναμη μεγαλοφυΐας καὶ θέλησης, κι ἦταν ἀρκετὰ ἰσχυρὴ νὰ στερεώσῃ τὴν Εὐρώπη καὶ νὰ τὴν μεταβάλλῃ σὲ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐνότητα, μὲ σκοπὸ νὰ κυβερνήσῃ τὸν κόσμον, τῆ στιγμῆ αὐτῆ οἱ Γερμανοὶ μὲ τοὺς Ἀπελευθερωτικοὺς Πολέμους των τῆς λήστεψαν τῆς Εὐρώπης τὴ σημασία—τὴ θαυμαστὴ σημασία τῆς ζωῆς τοῦ Ναπολέοντα. Καὶ μ' αὐτὸ πού ἔκαμαν, βάρυναν τὴ συνείδησή τους μὲ ὅλα ὅσα ἀκολούθησαν, ὅλα ὅσα ὑπάρχουν σήμερον—τὴν καχεξία αὐτῆ καὶ ἔλλειψη λογικοῦ, πού εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετη πρὸς τὸν πολιτισμὸ καὶ πού ὀνομάζεται Ἐθνικισμὸς—αὐτὴ ἡ NEVROSE NATIONALE, ἀπ' τὴν ὁποία ὑποφέρει τόσο πολὺ ἡ Εὐρώπη· ὁ αἰῶνιος αὐτὸς κατατεμαχισμὸς σὲ κρατίδια μὲ πολιτικὴν δημάρχων : ἔκλεψαν τῆς ἴδιας Εὐρώπης τὴ σημασία της καὶ τὸ λογικὸ της καὶ τὴν ἔρριξαν στὸ ἀδιέξοδο. Ὑπάρχει ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ μένα, πού νὰ ξαίρῃ, πῶς βγαίνουν ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀδιέξοδο ; Ξαίρει κανένας ἐκτὸς ἀπὸ μένα φιλοδοξία, πού νὰ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη, ὥστε νὰ συνενώσῃ ἄλλη μιὰ φορὰ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ;

3

Η ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Η ἐπανάστασις τῶν δούλων στὴν ἠθικὴ ἀρχίζει μὲ τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἡ μνησικακία γίνεται δημιουργικὴ καὶ γεννάει